

"SZIKHEK"

Ha valaki a 70-es évek újságjait, napilapjait lapozgatja, könnyen támadhat az az érzése, hogy a kor fő társadalmi problémája a cigányság helyzete volt. Ez nincs így, de a témában megjelent publikációk számának növekedése, az első teljeskörű szociológiai felmérés megindítása¹. /melynek eredményei a szélesebb nyilvánosság előtt igazából még ismeretlenek/ azt mutatja, hogy a cigányság ügye társadalmi kérdéssé vált: cigánykérdéssé. A jószándékú reformértelmisség törekvéseiről, a szociálpolitikai javaslatokról a cigányok nem tudtak, az egyre sűrűsödő társadalmi vitákon nem vettek részt. Ennek oka nemcsak periférikus társadalmi helyzetük. Valójában ők is érzékelték azt, hogy saját helyzetük a többség szemében "kérdésessé" vált. Ez az élmény számukra a társadalom felől érkező előítéletek erősödésében volt megfogható. Ekkortájt csodálatosképp "gazdagodott" nyelvünk olyan elnevezésekkel, amelyekkel a magyarság a cigány népeséget illeti. A "próbanéger", "újmagyar" és az ehhez hasonló alkotják a kollekció gyöngyszemeit. A címben szereplő kifejezés valószínűleg a népi lelemény legújabb szülötte, egyben bizonyítja azt a nagyfokú tájékozottságot, amellyel a nemzetközi élet eseményei között eligazodik a magyar ember. A nyelvi bélyegek csak felületi jelei annak a folyamatnak, amelyet Szabó Miklós találóan így jellemzett: "...a magyar cigánykérdés /most már kérdés/ indiánkérdésből négerkérdéssé vált."² Ennek okait keresve elengedhetetlen a történeti visszatérítés.

A 20. század elejére a magyarországi cigányság helyzete, integrálódása a társadalomba nem egyértelmű. Korábban kívülrekedtek a rendi társadalom keretein, az alacsonyabb történelmi fejlettségű, sőt nem is ugyanazon fejlődésvonalba rendelhető ázsiai jövevényekkel szemben a mindenkor állami hatalom eszközei a kiűzéstől a letelepítésig változatos skálán mozogtak. Ez a társadalmon- és törvényenkívüliség konzerválta a cigányság vándorló életmódját, hagyományos szokásait, kultúráját. Megfigyelhető azonban egy ezzel ellentétes folyamat is, amely a cigányok egy részénél letelepedéshez, a telepek őseinek kialakulásához, a munkamegosztási struktúra legszélén való megállapodás-

hoz vezetett. A vándorlások során kialakult hagyományos mesterségek mellett sokáig fennmaradt a történeti fejlődésfokukra jellemző gyűjtögető-szerző életmód is. Mivel a meghatározó a társadalommal szemben épp a viszony hiánya, a kívülállás állapota volt, nem kerültek alapvető érdekellentétbe a magyarsággal. Természetesen előítéletek ekkor is jelentkeznek, de ezt patriarchális gesztusok tompították, bizonyos mértékig elviselhetővé téve páriálétüket. Gondoljunk csak a muzsikus cigányokra, akiket az úri réteg tendenciózusan alázott meg és alamizsnázott, mintaként szolgálva a paraszti viselkedéshez is, melyben paraszti humanizmus és parasztgőg keveredett egymással. A két világégés között helyzetük érezhetően romlott ugyan, de még az "indián" lét keretein belül. A második világháborúban azután megdöbbenve kellett tapasztalniuk, hogy megpróbálják alkalmazni velük szemben is az indiánkérdés hagyományos megoldását: a kiírtást. Bár ez, a háborús összeomlás helyzetében csak részben következett be, a drasztikus megoldás legalább annyira a magyar társadalom deformálódásából következik, mint a kényszerűen importált ideológiából. /Egyébként a felelősség kérdése azóta sem merült fel: amikor egy vidéki városban felvetődött egy cigány-emlékmű terve, a társadalmi felháborodás ezt lehetetlenné tette./

Az 1945 utáni változások meghozták ugyan a hallgatólagos rehabilitációt és az alkotmányban deklarált emancipációt, de a gazdasági lehetőségekben nem történt jelentősebb változás. Viszont a hadifogságból hazatérő cigányokat összegyűjtötték, fertőtlenítve és kopaszra nyírva rendőri felügyelet mellett dolgoztatták őket a kor nagy építkezésein. Emlékezetükben nyilván tovább tartott ez a háború, mint nemcigány kortársaiknak. Kollektíven kimaradtak a földosztásból. Ezek az új demokratikus Magyarország bemutatkozó lépései. Furcsamód az ötvenes évek a cigányság esetében pozitívan értékeldők. A munkanélküliség felszámolása, a társadalompolitika államosítása a felemelkedés illúzióját kelthette bennük. Az, hogy ez a külön progresszió egy, a magyar társadalom szempontjából progresszívnek éppen nem mondható korszakban történt, kialakította azt a tudati kettősséget, melyben az állam a jótékony adakozó, a társadalom pedig mint a pozitív állami intézkedéseket elszabotáló ellenség jelenik meg. Mindkét fél számára úgy tűnt, hogy a cigányok emelkedése a régi magyar osztályok kárára történik. Ezt a vélekedést erősítette a téészesítés gyakorlata is, bebizonyítva, hogy mégsem a földhöz-

jutottak jártak jól. A cigányság ezt egy hamis győzelmi tudattal és a jó állam felé szóló feltétlen lojalitással élte meg, míg a magyar társadalom /egyre inkább a csendes rezisztencia állapotából/ mind nagyobb ellenszenvvel nézett a "nehéz idők" közvetlen haszonélvezőinek tartott cigányságra.

A 60-as évektől aztán folyamatosan semmisült meg a cigányok fel-emelkedésbe vetett hite. Az általános foglalkoztatottság többé-kevésbé megvalósult, a progressziót más utakon kellett volna folytatni. A következetes szociálpolitika bevezetése váratott magára, látszólag az anyagi feltételek hiánya, valójában az eltökélt politikai döntés elmulasztása miatt. A 70-es évektől mára a relatív lemaradás egyre nagyobb mértékéről, a hátrányos helyzet újratermelődéséről kell beszélnünk. Ma a cigányok 66 % -a tartozik a társadalmi hierarchia legalján elhelyezkedő szegények közé. Nagyfokú a területi szegregációjuk. 40 % -uk /120 ezer ember/ él telepeken, putrikban, távol orvostól, iskolától, mindenfajta kommunális szolgáltatástól. A telepek száma ugyan csökken, de az elkülönülés megmarad: létrejönnek a falvak, városok Dankó Pista utcái. Ujabban a sorvadó aprófalvak elcigányosodása figyelhető meg. Az állami juttatásokból alig, vagy egyáltalán nem részesülnek. Bérlakásban csak 11 % -uk lakik, csak minden tizedik cigánylakásban van villany, vízvezeték. Ovodába csak a cigány gyerekek egynegyede jár, szemben a lakossági átlag 86 % -val. Az iskolában eltérő kultúrájuk miatt hátrányban vannak, ma már azt lehet mondani, hogy a kiegészítő osztályok számukra vannak fenntartva, sok esetben ok nélkül. Mindezek a körülmények egyáltalán nem teszik lehetővé a cigányok asszimilációját, kifejezetten ellene hatnak³.

Az anyagi, területi diszkriminációval legalább azonos mértékű akadály a cigánykérdés megoldásának a társadalom növekvő előítéletei, morális gyengesége. A hivatalos fórumokon elfogadott kifejezés ezt a múlt maradványának aposztrofálja. Bár kétségtelen, hogy nálunk évszázados hagyományai vannak az etnocentrikus ideológiáknak, a "Falhoz állítani őket, oszt aggy nekik a géppisztollyal"-féle megoldási javaslatok népszerűsége elsősorban az ideológiák új alapokon való újratermelődéséről tanuskodik.

A cigány munkábaállásakor - szakképzetlen, nagyrészt ingázó, hagyományainál fogva alacsonyabb munkamorálú, a második gazdaságban helyet nem kapó munkásként - általában a munkaerőpiac periferiáján helyezkedik el. A társadalom által legkevésbé preferált, legnehezebb munkák /ipari segédmunka, köztisztasági munka, földmunkák/ ekkor válnak a szó valódi és átvitt értelmében is cigánymunkákká. Megjelenésükkel a munkahelyeken, a városokban orrfacsaróan elviselhetetlen közelségbe került a nemcigányok és cigányok kultúrája, az utcákon láthatóvá vált a szegénység szégyene. Az előítéletek megerősödésében a legsúlyosabb tényező a hamis, bűjtatott propaganda, mely úgy tünteti fel a cigányságot, mint a nagyvonalú állami szociálpolitika elsőszámú kedvezményezettjét, akiket a "normális" társadalom tart el. Ez a propaganda megengedi, hallgatólagosan támogatja olyan rémhírek elterjedését, amelyek antiszociális magatartásukat felnagyítják.

A mostani helyzetben, amikor az előítéletrendszer, a nemcigányok szembeállása a cigánysággal egyre erősödik, amikor általános társadalmi helyzetük relative fokozatosan romlik más csoportokhoz képest, úgy tűnik, az asszimiláció útjai lezárultak. Ezzel összefüggésben reális veszélyt jelent, hogy a cigányság belső integrációja, /szükségszerűen/ a társadalommal való szembenállás jegyében jön létre. A cigánykérdést egyszerű szociálpolitikai ügyként kezelni, megoldását "fentről" várni, mára tarthatatlan álláspont, és nem bizonyít mást, csak azt, hogy ebben az országban a problémamegoldás demokratikus gyakorlata az izmosodó szocialista demokrácia alapjain sem teremtdött még meg. Holott a cigánykérdés és még sok más "kérdés" megoldásának is elengedhetetlen előfeltétele a társadalom teljes demokratizálása. A téma szempontjából nemcsak azért, mert a cigányok helyzete antidemokratikus és igazságtalan, hanem mert a probléma megoldásának elodázása tovább növeli e társadalom mentális és tudati deformálódását, torzulását.

Pikó András

1. lsd. Kemény István: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutatóintézet Kiadványai. Budapest, 1976.

2. Medvetánc 1984/4. - 1985/1.

3. Kemény István: A mai cigánylakosság. Valóság, 1974/1., valamint Csalog Zsolt, Havas Gábor folyamatosan megjelenő publikációi.

Kelet-európai történet

Nem kedvelem túlságosan azokat a kelet-európai filmeket, amelyek a sztálinista korszakot dolgozzák fel. Többségüknek elsikkadt művészi érték, hangsúlyos ideológiai többletjelentés, meghamisított történelem és etikátlan irónia a jellemzője. A Márványember kivételt jelent, mert kivételes alkotás.

Ami a legfontosabb: Wajda számára ez a történelem nem a politikáé, melyet évszámokkal lehet korszakokra bontani és lezárni, hanem az embereké. Olyan emberé is, akinek sorsa nemhogy nem követi a politikai árapály változásait, de azzal épp ellentétesen halad. A film nagy erénye ez a szemléletmód. Emberi történeteken keresztül lehet vizsgálni az 1956 előtti és utáni korszak azonosságait és másságát, ezekből a sorsokból áll össze a lengyel társadalom fejlődéstörténete. Hiszen 1956 után sem ér véget az élmunkások, az AVH keretlegények élete. Elmesélhetőek, ábrázolhatóak. A feladat adott.

Kiderül, ha valami változott Poznan óta, az csak egyéni életutakban fogható meg. Emberek kerültek ki a hatalomból, az addig kívülrekedtek kerültek a körön belülre. A koncepciók perekben meghurcolt segéd munkásból vezérigazgató, a rendőrségi alkalmazottból éjszakai mulató vezetője lett. Nem tapsoló munkásokat, sztriptiztáncosnő-jelölteket kell figyelnie. Nem látjuk, de tudjuk: nem kell már 30 000 téglát lerakni egy műszak alatt, nem kell munkaidő utáni gyűléseken mozgalmi dalokat énekelni és ha valaki nem tapsol nem kell attól tartania, hogy hazafelé valaki követni fogja. Vacsoránál több kerül a tányérba. A biztos megélhetésért, a hivatali előrehaladásért, a magánélet nyugalmaért csak hallgatni és felejtetni kell. Ennek az osztály-sadalmi felejtésnek a szimbóluma mindenki a főhősön kívül. Birkut "hulló csillag", perifériára szorult, tönkretett ember. Nem tud felejtetni, bukásával sztahanovistából igazi munkássá emelkedik. Az, hogy a vele kapcsolatba kerülők mivé válnak, egy társadalom korrumpálódásának pontos tünetei.